

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татара В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISEMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ” I ИМИГРАНТСКА КРИЗА У БРИТАНИЈИ
ПОЗНОГ ВИКТОРИЈАНСКОГ ДОБА / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ

СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА

ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ

АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ

ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ

DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈА OLIVIЈЕ MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ

(POST)МЕМОРИЈА И НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZLOKOVNI
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ

БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

1

Александра П. СТЕВАНОВИЋ¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ

Јеврејска пословица „од Мојсија до Мојсија није било никога попут Мојсија” исказује пресудан значај дела једног од најзагонетнијих филозофа средњег века, Мојсија Мајмонида (Moses ben Maimon, 1135–1204). Учени филозоф, теолог, математичар, лекар и тајнописац у средњем веку саставља *Водич за збуњене* (*Dalālat al-Ḥā'irīn*). У сложеном филозофско-теолошком делу читаоцима појашњава противречности библијске егзегезе и античког филозофског духа. Он пише у преломно време када је било неопходно разјаснити традиционалне религијске појмове и доћи до заборављене сржи речи и изворних слојева њихових значења. У раду ћемо упоредити кодни језик *Водича за збуњене* с *Речником Технологије* који 1981. „езоповским језиком” настоји да превазиђе владајућу идеолошку збуњеност да би у новој јасности сагледао апокалиптични долазак технологије која постаје теологија живота.

Кључне речи: Мојсије Мајмонид, *Водич за збуњене*, *Речник Технологије*, речи, шифре, технологија

*Знајте да са вером у стварање светића
у времену сва чуда постојају могућа*

Мојсије Мајмонид

Нови језици и нови речници настају у преломним тренуцима када речи застрте и ограђене оним што је Бекон називао идолима више нису у стању да поднесу терет смисла. Јављају се када је неопходно преиспитати појмове и видети да ли они и даље преносе енергију значења или одржавају само голу форму. Промислити етос религије (лат. *religio* – повезаност) у свету раздељеном историјом није нимало лак задатак јер се у ентропији сваковрсних подела губи веза за дубљим слојевима. Међу српским умовима се овим питањем позабавио Лаза Костић, доктор права, песник и филозоф природе и језика. Он разматра однос речи и стварности, као и до које мере нас различито мотивисане поделе и супротности удаљавају од језгра језика скривајући његово основно начело укрштаја. Зато он проналази да је „истина у средини, или управо у складу, у помири та два правца, који се на једном крају разилазе те се зато морају на другом крају састати” (Костић 1961: 82).² Стога се речници увек пишу у тренутку кризе и прелома, када се свет налази на прекретници и када пре свега треба премостити наслеђене и наметнуте језичке и значењске препреке у разумевању.

1 al.stevanovic9@gmail.com

2 Наша најзначајнија студија о филозофском прегалаштву Лазе Костића је *Аналогија и ентропија: Филозофија природе и хармоније Лазе Костића и Косте Стојановића* професора Александра Петровића, објављена 2005. у Матици српској.

Отуда не чуди што се Костић пре поезије и филозофије бави управо речима. Он следећи античке принципе хармоније уљебљује речи у стварност и у њима налази надахнуће за борбу с привидима идола трга који испразно пресликавају речи једне у друге мислећи да је довољно само нешто рећи. Следећи мисаоно надахнуће Шекспира, чија дела радо преводи, Костић уљебљује нове речи да би изашао на крај са старом сликом света. У речима тражи хармонију светла јер „умно стварање није просто озрцавање природе, него је постварање, препорођај, палигезеза” (Костић 1990: 29). Препорађајући нова значења, Лаза Костић нашу културу обогаћује дубљим разумевањем логоса, окрећући се владавини речима и језиком као правој лучи знања.

На сличан начин се према изворима речи скривеним испод свих палимпсестних слојева значења опходи и један од најзначајнијих филозофа Средњег века, Мојсије Мајмонид (Moses ben Maimon, 1135–1204). Овај знаменити средњовековни филозоф, теолог, математичар, лекар и тајнописац, својим делима пресудно утиче на тадашњу и потоњу јеврејску и хришћанску заједницу и њихово поимање света. Свестраног образовања, „убраја се у најистакнутију интелектуалну личност средњовековног јудаизма” (Davidović; Davidović 2018: 9). Не чуди отуда јеврејска изрека да „од Мојсија до Мојсија није било никога попут Мојсија”. Средњовековни Мојсије имао је велики утицај на своју и будуће генерације људи који су покушавали да схвате учење Талмуда и Торе, као и свет у коме та учења треба применити. Његов највећи допринос учењу Јевреја огледа се у делу *Мишне Тора* (*Misneh Torah*), зборнику јеврејских закона који 1180. сачињава и објављује у нади да јеврејској заједници приближи учења Торе. „Био је испред свог времена и оставио је мноштво списа, одговора и одлука о многим питањима верског и друштвеног живота” (Davidović; Davidović 2018: 9). Лечео је не само тело, чистећи га од отрова, већ много чешће ум, ослобађајући га заблуда које су подједнако опасне као и све друге врсте тровања.

У његово време, када се лагано јављају заборављена античка учења, постаје све присутнија напетост између античких филозофија и библијске религиозности. То је стварало велику збуњеност јер су неслагања у верским и световним погледима ове две културе изгледала непремостива. Због тога Мајмонид 1190. довршава своје најзначајније дело. *Водич за збуњене*³ је написан посебним језиком, на граници филозофије и теологије. Читаоце упућује на разрешења историјских противречности сукобљене Библије и разумског сазнања и тиме на неки начин нарушава линију хронолошког догматског учења тог времена. Пред антиномијом супротстављене старозаветне јудејске и античке културе Мајмонид излаз види у анализи речи јер увиђа да се дубока криза неразумевања не може превазићи идеолошки. И једна и друга култура имају своје доследно закружено тумачење света које се не може оспорити споља простим одређењем другог учења као заблуде. Стога себи даје задатак да продре у изворне слојеве речи како би се разумели традиционални религијски појмови, али истовремено и филозофско одређење света које првенствено иде кроз језик.

Мајмонид у основи проблема види општу збуњеност која се може превазићи само ослобађањем сржи речи из дубина слојева њихових временом прекривених и искривљених значења. „Мој основни циљ је да појасним одређене речи у светом спису. Неке су истоимене, друге сликовите, остале разнородне”

3 У оригиналу на арапском: *Dalālat al-Ḥā'irīn*. Појављују се и преводи *Водич залуталих* или *Водич за заблуделе* (у Davidović; Davidović 2018).

(Maimonides 1956: xxxix).⁴ Он то чини повезујући значења речи у Библији кроз хомониме, а своје дело пише као расправу, у виду писама, користећи хомониме, поређења и алгорције. „Ова ће књига зато бити кључ који води у места чије би капије иначе остале затворене” (Maimonides 1956: 11).⁵ Стога су за њега речи и њихово изворно значење неоптерећено идеологијама јудејске, античке или хришћанске културе једини путоказ јер свако сазнање је неминовно посредовано речима. У почетку беше логос, а тај логос доноси и прву реч. Али требало је схватити пут од тога времена до тренутка када различита учења преплавују мисли човека који треба да схвати своју улогу у свету. Уливање рационалних филозофских учења у свете списе често је доводило до заблуда и лутања и учених и обичних људи. Мајмонид је био свестан јаза који се у човеку јавља када се сусретне с филозофским учењима и упути се у њихове религији противстављене судове, те пише свој трактат који ће човека спасити „страха и напетости, непрестаног жала и дубоке збуњености” (Maimonides 1956: 2).⁶

Овај средњовековни тајнописац је покушао да принципе јудаизма приближи филозофским истинама, пре свега Аристотеловој филозофији – иако овог старогрчког филозофа не види као непогрешиви извор сазнања. „Циљ ове студије је да просветли религиозног човека наученог да верује у истину нашег светог Закона, који савесно испуњава моралне и верске дужности, а истовремено му од руке иду филозофска учења” (Maimonides 1956: 2).⁷ Свој *Водич за збуњене* стога пише у два слоја – површински, где разматра саме текстове, и дубински, где разрешава њихове противречности које преноси „одабраним читаоцима”. Први слој је читљив, али води у заблуде, што се и показало у многим нетачним тумачењима Мајмонидовог дела, а други је кодиран, али садржи кључ који може да скривене нити језика свеже у језгро сазнања. До сазнања се долази на граници тих слојева, или како би Лаза Костић рекао, у њиховом укрштају.

У времену у коме Мајмонид ствара често су аутори текстове осмишљавали тако да пренесу исправне поруке Талмуда и Торе, које прописују живот и свакодневну праксу заједнице. При томе су се бојали да њихов текст дође до оних који нису „одабрани”, већ се налазе изван верских институција и ауторитета. Да би то спречили, јеврејски аутори су своје намере и речи скривали на различите начине, а та традиција није била својствена само њиховом друштву.⁸ Мајмонидов *Водич* је, најопштије речено, „егзегетски” (Levine, 2002). Али његова егзегетска метода не ослања се на теолошки или рационални приступ, већ је у основи

4 У оригиналу: “My primary object is to explain certain terms occurring in the prophetic book. Of these some are homonymous, some are figurative, and some are hybrid terms”. Све цитате у раду превео аутор.

5 У оригиналу: “This book will then be a key admitting to places the gates of which would otherwise be closed.”

6 У оригиналу: “fear and anxiety, constant grief and great perplexity”.

7 У оригиналу: “The object of this treatise is to enlighten a religious man who has been trained to believe in the truth of our holy Law, who conscientiously fulfils his moral and religious duties, and at the same time has been successful in his philosophical studies”.

8 Античка Грчка на пример обилује шифрованим порукама. Неоплатонисти су се такође ослањали на кодиране текстове и веровање да се знање Платонове академије преноси усмено и да је за одабране, просветљене. У српском средњовековном канону такође постоји традиција шифрованих списа. О традицији тајнописа видети на пример: Костић Драгутин, *Тајно писање у јужнословенским ћириловским споменицима, Глас Српске краљевске академије, ХСП, Београд, 1913.* и Трифуновић Ђорђе, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Београд: Полит, 1990* (друго допуњено издање). Један од најзначајнијих кодираних списа српске културе је настао из пера Деспота Стефана Лазаревића „О будућим временима” и ни данас није протумачен.

дијалектичка, можда можемо речи и платонистичка, јер само кроз разумевање противречности, а не кроз јасност језика, може се доћи до истине. Зато су и његова тумачења алегоричка.

Мајмонид (1956: xxxix) *Водич* посвећује затвореном кругу људи, односно како сам наводи „свом ученику и њему сличнима”, где не нуди никакве готове одговоре и учења већ само вид наговештаја или упутстава. „Водич за заблуделе” је писан за ужи круг људи привржених јеврејској традицији, који су били у стању духовне кризе при сусрету с Аристотеловим и неоплатонским делима” (Davidović; Davidović 2018: 39). Међутим, није било лако превазићи јаз догматских учења религијских списа и оних који су се улили у њих посредством античких филозофа и мислилаца. *Водич за збуњене*, упркос јасноћи којој према Мајмонидовим речима тежи, написан је кодираним језиком, нема одмах препознатљиву структуру, као ни уређени след мисли. Објашњења су организована као круг разумевања који је пре читања потребно замислити да би се писање уопште пратило. Он у томе као да се ослања на стару источњачку традицију где је свакоме ко покушава да нешто створи тражено да то прво у уму замисли. Да би његов текст био још езотеричнији, написан је на јудео-арапском, који је за разлику од хебрејског био познат мањем броју људи. Мајмонид се, као и Платон у својим учењима, водио мишљу да само одабрани посвећени људи на путу знања могу да крену у потрагу за херменеутичким кључем читања који ће их извести из лавиринта противречности претходних раздобља и догматских учења.⁹ Зато је он, иако није написан у форми речника, својеврсни речник који служи да појасни и разреши значења пресудно важних појмова као што су природа, Бог, човек, разум... и да тачно повеже појмове из сфере умног разумевања света и библијске егзегезе. У Мајмонидовом делу реч је о једном истом путу који води истој суштини, али јој прилази с различитих полазишта, без обзира на противставове који одликују једну или другу страну. Циљ је издићи се изнад привида противречности и у хармонији супротница пронаћи истину.

„Разбијање огледала је мисија писца, јер то је једини начин да себе избави из амбиса утварних привиђања. Али можемо ли ми погледати истини у очи? Није ли она ’мрачна’ и ’превише симболична’ чега су се одмах прибојали ревносни критичари? Није ли истина бездан без краја, тачка без повратка, непоновљива, суштински несхватљива, и могло би се рећи некоректна? Критичари који не желе да се макну ни за милиметар, да истина не би зурила у њих, чувају огледало желећи да убеде да су одрази у њему вернији и важнији од живота. Отуда и немају смисла за истину, већ за опсецију одраза, игру са сопственом сенком” (Петровић 2009: 53).

Док су се мислиоци средњег века прибојавали продора античких идеја и њиховог новог језика у религијску догму, Мојсије Мајмонид међу првима се прихватио незахвалног посла рашчишћавања илузија, али то је урадио не на очекивани начин свима јасан, већ на симболичан и тешко схватљив. Мајмонидов *Водич*, упркос свом једноставном наслову својим чудним изразом збунио је и јеврејску, и хришћанску и муслиманску заједницу. Иако је циљ био да разреши противречности поменутих учења, његов *Водич* је, што се и показало у потоњим тумачењима његових следбеника, противречан. Он увиђа проблем божанске јединствености и земаљске мноштвености, односно противречности односа створитеља и створеног. Стога је пре свега проблем како приступити његовом делу

9 У томе се можда и види да иако он цени и промишља Аристотелова учења, у суштини је ближи Платону.

јер ће и сâм избор приступне тачке одредити тумачење и суочити се са мноштвом противречности. Стога је хеуристика можда једини пут који може да нас проведе кроз дело Мојсија Мајмонида јер се тако тумачења неће исцрпети у теорији или загубити у лавиринту праксе не само јеврејске заједнице којој посвећује посебну пажњу. У средишту Мајмонидове пажње је личност која мора избрусити свој карактер до савршенства да би божје провиђење могло да јој се укаже. Само морално и интелектуално снажна личност, према његовом мишљењу, може да се приближи свету знања. Без личности, све је узалуд.

Загонетни Мајмонидов *Водич за збуњене* међутим, код већине непросвећених читалаца, за које он на крају крајева није ни састављао овај езотерични спис, изазвао је неизбежно жустро незадовољство. Поједини ортодоксни мислиоци су у овом делу видели покушај да се религија заснује на разуму. „Драматична и контроверзна рецепција Мајмонидеса потекла је на три различита језика, тј. на изворном арапском и два главна циљна језика на који је његово дело преведено, хебрејски и латински” (Schwartz 2020: 640).¹⁰ Тома Аквински и Алберт Велики посебно користе делове *Водича* и тумачења Мојсијевог пророчанства за сопствена разумевања битних теолошких питања (в. Schwartz 2020: 640). Иако се Мајмонид сматрао „езегетским ауторитетом” (Schwartz 2020: 640) његов *Водич* је доживео судбину многих самосвојних списа. И ово дело и друге његове књиге су јавно спаљене у Монпељеу и Паризу у XIII веку. Тиме је он идеолошки прогнан из историје и као и многи други аутори скривен иза накарадних тумачења. Уланчани и утаборени свет није могао да се одрекне јасности зарад личности и крене у неизвесну потрагу за истином, иако како је Мајмонид упућивао.

Мајмонидов одговор на историјску кризу језика и значења, као што је он сâм и предвидео, препознао је мали круг посвећених читалаца, док се остала тумачења своде углавном на покушаје идеолошког одређења или осуде његовог најзначајнијег и најзагонетнијег дела. *Водич за збуњене* настаје у време када се стари свет распада тако да не може да се сабере у једну слику. Требало је кроз *Водич* сажето обухватити дотадашња знања и хармонично их уплести у ново искуство, без много додатних речи које замагљују основ значења, јер како је Мајмонид говорио „онај који много говори чини грех”. Стога је захтевао да се пише и говори кратко и јасно, јер ће једино тако човек да се ослободи свих привидних значења речи и кренути истинским путем разумевања. Овакав његов приступ својеврсна је иако не експлицитна апологија потребе да се суштине језгровито речнички искажу, што ће се касније врло добро показати у временски и просторно удаљеном спису који можемо повезати с овим делом пре свега због њиховог покушаја да се речи скину са тргова идола. Реч је о *Речнику шехнологије*.

Очито вођен неким сличним разлозима као Мајмонидов *Водич за збуњене*, *Речник шехнологије* објављен 1981. исписан је у речничким шифрама. Он настаје као вишеслојни текст који на неколико нивоа разматра речи у намери да открије њихово значење и начин на који оне садејствују у свету технологије. Али нам он као ни *Водич за збуњене* на том путу не нуди лако разумевање јер овај речник није једноставно прочитати. Он се служи тајнописом да пренесе кључне поруке и састављен је од слика и слова, исцртаних и калиграфски исписаних руком. Преплићу се симболи премодерне културе уткани у савремено постмодерно тумачење слике света. *Речнику шехнологије* је стога тешко одредити жанр, он као

¹⁰ У оригиналу: “Maimonides’s dramatic and controversial reception was conducted in three different languages, i.e., in its Arabic source language and the two main target languages into which it was translated, Hebrew and Latin”.

вода клизи кроз елементе земље (слова) и ватре (слика) и не пружа нам ниједан чврст основ да га сместимо у претинце историје. Он је у томе надисторијски спис јер једини обједињујући елемент који спаја све нивое овог речника јесте рука. Прекинуту традицију рукописних дела српске средњовековне културе *Речник шехнолоџије* враћа у жижу разумевање технологије која пре свега тежи да се ослободи руке у свим процесима стваралаштва. Тако се кроз противстав руке која у сабраности мисли пише и модерне технологије која руку покушава да искључи из стваралачког процеса, *Речник шехнолоџије* остварује у више жанрова, периода, учења и мисли, наизглед заплетен у многим противречностима чијем разрешењу тежи.

У оптици Мајмонидовог „речника за збуњене”, ваља се пре свега запитати: коме је *Речник шехнолоџије* намењен? Односно, коме се обраћа овај *Речник*? Он настаје почетком осамдесетих у Београду, у одсудно важном историјском тренутку када нестаје слика старог света и сели се у подземни свет заједно са владарем који југословенско друштво као химеру оставља у социјалном беспућу. Друштво преломљено у калеидоскопу историјских обећања није у стању да крене напред, већ понавља речи и изразе научене у претходним временима, иако више нису у стању да прате логику догађаја. *Речник шехнолоџије* настаје у првој години после смрти председника друге Југославије да би показао путеве напуштања постојећег партијског речника ослоњеног на мртво тело и на партијским апаратима вештачки одржавани дух доживотног председника који је постао синоним за земљу којом је владао. *Речник* се јавља као противтежа владајућој култури која свој једини лик види у свом маршалу као првом и последњем импулсу живота. *Речник* се разилази с дискурсом те историје и тражи разрешење напетости догматског језика идеологије и наратива технологије који надлази као ново тумачење света. То остварује дајући личност самом спису. *Речник шехнолоџије* је дело без аутора, лишено ауторског субјективитета или, боље речено, његове историје. Ово дело није оптерећено историјом својих аутора, чиме се његов дух ослобађа и линије времена јер спаја премодерно и постмодерно искуство у циклусу речи. Његове одреднице нису хијерархијски смештене у замишљеној хроно равни, већ су у међусобном укрштају.

Каква је то веза која се образује међу речима у *Речнику шехнолоџије*? Он пре свега успоставља однос између речи које су под разним изговорима расуте у различитим значењима. „*Речник* је настао као одбрана аналогија које подразумевају заокруженост; одреднице се крећу у колу смисла, као аналогије у митовима, без укочене картезијанске поделе на субјект и објект” (Стевановић 2017: 141). Он при томе користи технологију као призму кроз коју их прелама у новој светлости разумевања. Непрестани преображај речи кроз синониме доводи до неочекиваних значења технологије. Стога *Речник* у циклусу синонима успоставља својеврсну херменеутику технологије, не као узлет или пад неке посебне историје, већ кризу језика. Укрштај синонима омогућује продубљење разумевање технологије, али пут тог разумевања није лак. Као и Мајмонидов *Водич*, *Речник* није написан јасним већ кодним језиком и стога тражи будну пажњу посвећених читалаца. Осмишљен као тајнопис, он кодира речи и слике, користи се симболима, надилази рационалистичку јасност сједињујући симболе и указујући нам да се истина открива тек када се сви делови свежу у целину, када се, како је Лаза Костић показао, укрштај међу њима оствари. Тачка укрштаја у *Речнику шехнолоџије* на једној равни је личност, а на другој технологија. Личност се остварује у надисторији, а технологија у историји. Сви појмови у *Речнику шехнолоџије* – 162

одреднице – повезани су с технологијом, али јој у мрежи симбола одузимају моћ над истином и владавину над језиком, показујући је у самој својој суштини. *Речник* (1981: 3) је свестан да у историји „која апстрахује личност: претвара је у облик”, технологија добија све већи замах и убрзање коме ће човек тешко моћи да се отме и зато уместо извесности историје нуди кључ за њено укидање како би ослободио личност.

Мајмонид је тражио личност у библијским предањима и аристотеловским учењима, *Речник* је тражи у амалгаму слова и слике, мисли и руке. Док Мајмонид у средишту има теологију, *Речник* се бави технологијом. Али није заваран да међу њима постоје разлике. У технологији види својеврсни историјски заокрет теологије и њених термина које ова потоња преузима, обликује према себи и користи за наметање нове слике света. Практично, Мајмонид и *Речник технологије* имају исти задатак – да се одупру привидима историје која, како би то рекао Коста Стојановић, истим појавама у различитим временима даје различита имена. То је велика игра историје, а како је *Речник* (1981: 8) нагласио, „свака игра подразумева прихватање неке илузије”.

Мајмонид жели да раскрсти с илузијама и стога пише *Водич за збуњене* у нади да иза огледала пронађе личност која ће разрешити све противречности и тако се приближити истини која је једини пут. Схватио је да се на том путу пре свега треба окренути речима које су одсјај логоса и имају снагу да прорекну свет. Због тога, он одбија историју и њене игре, односно илузије. Њега историја као таква не занима јер њен језик није у стању да понуди метафизичку истину.¹¹ Стога је он пре свега окренут личности. Тако он библијску истину не посматра из историје, већ из личности и предања тумачи покушавајући да схвати личност и пренесе њену поруку. Мајмонид библијске приче, као што је на пример предање о Адаму и Еви, не посматра с историјске дистанце или равни, већ као алегорију о људском карактеру. И у свему томе он не открива коначну истину, већ само обасјава пут. У његовом *Водичу* због тога нема тврдњи, само знакова (в. Loberbaum 2002). *Речник технологије* као да симболично понавља тај пут. Он такође не даје упутство за разумевање технологије, већ својим знаковима сплетеним у ручно ткање премодерног етоса отвара нове видике за њено разумевање. Пут који се отвара указује „да би се даље живело, треба се вољом, сада, ослободити историје, терета који мрви личност” (*Речник технологије* 1981: 1).

Али због свог позива на другачији пут овај спис је већ наредне 1982. жртвован на партијским форумима који га проглашавају за дело „против народа и државе”¹². Провео је 33 године у интелектуалном изгнанству јер се његовим снажним прогоном потиснула даља мисао о њему. Он је у неким сећањима остао да лебди изнад историје као аватар који чека следећи тренутак да се поново спусти на земљу.

Речник технологије стваралачку енергију тражи и у православним симболима у чијем средишту види личност. Зато он у речничкој форми оцртава нови езоповски језик симбиозе која има снаге да назре шта се крије иза технологије као свеprisутног постмодерног феномена. Иако припада духу постмодернизма, *Речник* је премодерни спис што се може видети у многим његовим обележјима, а посебно у премодерном схватању жртве не као индивидуе која скреће с пута

11 Видети Josef Stern, Maimonides on Language and the Science of Language, in: *Maimonides and the Sciences*, ed. Richard S. Cohen and Hillel Levine (Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2000), 173–226.

12 Видети: *Политика експрес*, 22. 1. 1982, стр. 4. Доступно на: <<https://recniktehnologije.wordpress.com/2014/07/20/politika-ekspres-22-januar-1982-str-4/>> 29. 3. 2021.

којим сви иду, да би тако потврдила своју аутентичност и оригиналност, већ као чина умирања зарад искупљења. *Речник* нема намеру да се доврши, нити да живи или ишчезне у историји. Његова бит је обнављујућа јер у себи носи семе искупљења. Због тога је његов етос, ако уопште можемо ближе да га одредимо, близак новозаветном духу. Он је, говорено у новозаветним метафорама, дошао не да донесе мир већ мач, односно да развргне завет и савез личности и технологије. И зато не треба да нас чуди што је о њему почело да се говори 33 године након што је стављен на крст историје.

Жртва у *Речнику технологије* има искупитељску димензију јер, како се и наводи у његовом уводу, он покушава да избави речи од тога да буду само слика, и научи људе да по њима ходају, да не тону. Профетским тоном се овај кратки увод и довршава: „Пред нама је *Речник технологије*. Приморајмо га да ишчезне да би се иза њега појавио све-т. Поједимо га. У стомаку ће бити горак, али ће у устима нашим бити слadak” (*Речник технологије* 1981: 1). *Речник* види себе као одбрану логоса тако што тражи симетрију у речнику – тамо где је у принципу има најмање. Речници су као лексикографска дела можда највише лишени симетрије и уопште било какве међусобне везе појмова. Та линеарност их стога удаљава једне од других. Управо супротно, *Речник* их приближава и њихову везу остварује кроз синониме јер свака одредница у њему повезује се с другом кроз синоним. У њиховој вези открива се другачије разумевање технологије и њеног етоса од оног које нуди наметнута историја. Ова семантичка мандала у симетрији речи доводи до неочекиваног обрта у разумевању технологије. И то у време када у Југославији није о томе било ни речи. Није се осећао проблем технологије, већ се чврсто веровало у будућност марксизма и даљег атеистичког обожавања већ мртвог тела доживотног председника. У време југословенског екуменистичког атеизма, а можда ни данас када је он привидно нестао, није једноставно схватити да „технолозија потискује религију као археолошку старину само да би оденута у одело будућности заузела њено место и попела се на пиједестал цивилизацијских токова” (Стевановић 2019: 28). То је био један од храбрих увида *Речника технологије*.

Проблем *Речника* је што је предвидео будућност и тиме изашао изван времена. Он је жртвован на олтару времена јер је исказао да је технолозија покушај стварања нове религије. Тежећи интелектуалном просветљењу Мајмонид пише свој тајнопис да спречи стварање нове религије у виду ширења заблуда, било да су оне потицале из религије или филозофије. *Речник технологије* кроз свој речнички тајнопис тражи пут којим ће осветлити личност и суочити је с технологијом која се шири без граница и тежи да коначно постане сурогат личности. То је све постало очигледније тек 36 година касније када 2017. Европски парламент усваја резолуцију Предлога о „електронској личности”¹³, иако је и Берђајев (2001б: 18) упућивао да је човек „личност не по природи, већ по духу”, док истовремено робот Софија добија грађанска права¹⁴. Његова мисао о технологији била је сувише продорна за то време када се њен замах није ни осећао, као ни транзиција из модерног у постмодерни свет одраза, а аналогног у дигитални код без покрића. Оно што је сигурно је да је у то време, почетком осамдесетих,

13 Видети први научни рад који јавности скреће пажњу на овај феномен: Suzana Polic, *Dictionary of Technology and Electronic Personality*, Aleksandar Petrovic; Aleksandra Stevanovic (Eds.), *Orthodoxy and Artificial Intelligence – Dictionary of Technology and a Double Logos: A Contribution to the Dialogue of Science and Religion*, Athens: National Hellenic Research Foundation, 61–77.

14 <<https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/saudi-arabia-robot-sophia-citizen-ship-android-riyadh-citizen-passport-future-a8021601.html>> 29. 3. 2021.

мехур технологије почео да се надувава, а Југославија је остајала уљуљкана у језику идеолошких заблуда које више нису могле да прате свет. Није се увиђала метастаза речи које више ништа не значе. Зато и *Речник* јесте нека врста „водича за заблуделе” као што је то и Мајмониново дело. Он је показао да је метајезик једини начин да се подсвест пробуди из уснулости и сагледа живот изнад Платонове пећине дигиталних сенки и одраза, или, у складу с временом „невидљивог непријатеља” оличеног у вирусу корона, једноставно речено, маски.

Не маска технологија, већ лице личности је за *Речник технологије* ипостасно (*ὄψοστασις* – лице) јединство Бога и човека.¹⁵ Он стога технологију и тумачи кроз личност, оснажујући је православним симболима смештеним у сâмом спису, а не самерава је некаквим историјским мерилима и достигнућима јер „све лично у човеку супротно је сваком аутомизму који игра велику улогу у људском животу, аутомизму психичком и социјалном” (Берђајев 2001а: 31). Такво неформално схватање личности и њеног морала у *Речнику технологије* проналазимо и код Мајмонида који под моралним „не подразумева вршење добрих дела, већ је смешта у саму личност која је извор деловања” (Davidović; Davidović 2016: 41). Иако је основно тумачење *Водича* и Мајмонидових увида да је усавршавање интелекта највиши степен људског достигнућа (в. Kreisel 2005; Kreisel 2015: 166),¹⁶ можда пре можемо рећи да је за овог тајнописца и филозофа усавршавање личности највиши вид до кога човек може да се попне. Очито да је код Мајмонида личност у сâмом средишту *Водича* за збуњене и да је његово дело посвећено њеном узлету изнад свих илузија овоземног света. На сличном трагу је и *Речник технологије*, кога због тога можемо да читамо у Мајмонидовом кључу. И *Речник* је тражио духовно сазрелу личност да се одупре механизмима технологије и да разуме шифре иза огледала. Тиме је он напустио свет идола у било каквом кључу да су дати.

Напоследку, а можда пре свега, ваља се запитати шта тајнописи заиста значе. Откуд потреба да се нешто напише у шифрама? Да ли је то покушај скривања неке објаве због разних усуда и осуда историје какве су доживели и Мајмонидов *Водич* и *Речник технологије*? Генадиј Дљасин, аутор књиге *Азбука Хермеса Трисмегистоса, или молекуларни тајнопис мишљења* уверен је да постоје суштински, а не спољашњи разлози за то. „Зашто су стари народи кодирани, шифровани своја знања? Не само зато да би га сакрили, *него и да би сачували!* Јер, поузданије ће се сачувати оно што је упаковано. И то како од уништења, тако и од *изобличавања*” (Дљасин 2007: 129). И Мајмонидов *Водич* за збуњене и *Речник технологије* преживели су историјски усуд управо захваљујући кодираном језику, иако се на површини чини да је он узрок њихове осуде и изгнанства. Такав језик влада историјом без обзира шта се догодило са списима који га доносе. Скривени језик стога и јесте прави темељ овог света. Јер тим језиком који људи добро не разумеју говори личност која тражећи истину тежи да увек остане изван идола којима је историјски свет изнова искушава.

15 Отуда не чуди што су *личности* и *лице* синоними у *Речнику технологије*.

16 Мајмонид у *Водичу* пише да што се више развија интелект, то он боље штити од физичких зала јер постаје водич на сваком путу и тежи повишеном степену перфекције. Односно, он знање супротставља помраченој свести човека вођеног забунама, односно заблудама.

ЛИТЕРАТУРА

- Берђајев 2001а: Н. Берђајев, *О човековом ројству и слободи: оглед о персоналистичкој филозофији*, превео Небојша Ковачевић, Београд: Бримо.
- Берђајев 2001б: Н. Берђајев, *Смисао историје. Оглед филозофије човечије судбине*, прев. М. Р. Мајсторовић, Београд: Дерета.
- Davidović; Davidović 2016: М. В. К. Davidović; Radivoje Davidović, *Maimonides: sećanje na njega trajeće zauvek*. Београд: Ћигоја.
- Дљасин 2007: Г. Г. Дљасин, *Азбука Хермеса Трисмегистоса или молекуларни птајнопис мишљења*, с руског превела Сава Росић, Београд: Zepther Book World.
- Костић 1961: Л. Костић, *Основно начело – критички увод у ошћићу филозофију*, Београд: Култура, Мала филозофска библиотека.
- Костић 1990: Л. Костић, *О јунацима и женама, О књижевности и језику, Сабрана дела Лазе Костића*, Нови Сад: Матица српска, 1990.
- Kreisel 2005: Н. Kreisel, Maimonides' Political Philosophy, In: Cambridge Companion to Moses Maimonides, ed. Kenneth Seeskin, Cambridge: Cambridge University Press, 193–220.
- Kreisel 2015: Н. Kreisel, *Judaism as Philosophy, Studies in Maimonides and Medieval Jewish Philosophers*, Boston: Academic Studies Press.
- Levine 2002: М. Levine, Maimonides' Philosophical Exegesis of the Nobles' Vision (Exodus 24): A Guide for the Pursuit of Knowledge, *The Torah U-Madda Journal*, 11, 61–106.
- Loberbaum 2002: Y. Loberbaum, On Contradictions, Rationality, Dialectics and Esotericism in Maimonides' Guide of the Perplexed, *Metaphysics* 55, 711–750.
- Maimonides 1956: М. Maimonides, *The Guide for the Perplexed*, Translated by M. Friedlander, second edition, New York: Dover Publications, Inc.
- Петровић 2009: А. Петровић, Човек који је разбио огледало (истина и култура), Филолошко-уметнички факултет: *Наслеђе* 12, 53–66.
- Речник технологије* 1981: *Речник технологије*, Београд: Вигици, 1–2.
- Стевановић 2017: А. Стевановић, Анти-утопијски *Речник технологије* у свету после истине, у: *Хеттадеказон – Речник технологије као анти-утопија ((pro et contra)*, ур. Димитрије Вујадиновић, Београд: Институт за европске студије, 135–148.
- Стевановић 2019: А. Стевановић, Монотеизам технологије и полифонија језика: О Вавилонској кули дигиталних сигнала и жртвовању језика, Филолошко-уметнички факултет: *Наслеђе*, бр 42, 21–32.
- Schwartz 2020: Y. Schwartz, “From Moses to Moses”: Late Medieval Jewish and Christian Interpretation of Moses's Prophecy, *Religions*, 11, 632.

LANGUAGE WITHOUT IDOLS: FROM *THE GUIDE FOR THE PERPLEXED* TO *THE DICTIONARY OF TECHNOLOGY*

Summary

The Jewish proverb “From Moses to Moses there was no one like Moses” expressed the crucial importance of the work of one of the most enigmatic philosophers of the Middle Ages, Moses Maimonides (Moses ben Maimon, 1135–1204). The learned philosopher, theologian, mathematician, physician, and mystic compiled *The Guide for the Perplexed* (*Dalālat al-Hā'irīn*). In this complex philosophical-theological work, he explained to the readers the contradictions between biblical exegesis and the ancient philosophical spirit. He wrote it at the decisive point when it was necessary to clarify traditional religious concepts and reach the forgotten core of words and the original layers of their meanings. The aim of the paper is to compare the code language of *The Guide for the Perplexed* with *The Dictionary of Technology*, which in 1981 in 'Aesopian language' tried to overcome the prevailing ideological confusion in order to see in new clarity the apocalyptic arrival of technology that becomes the theology of life.

Keywords: Moses Maimonides, *The Guide for the Perplexed*, *The Dictionary of Technology*, words, codes, technology

Aleksandra P. Stevanović